

СТОРІНКИ ПАМ'ЯТІ

Правник найвищого ґатунку (присвячується світлій пам'яті П. Євграфова)

В історії кожної держави є знакові люди, які визначають і формують суть епохи. Їм не завжди віддається належне сучасниками, і тільки з часом стає очевидним їхній внесок у історичний розвиток.

У сфері становлення верховенства права в Україні, формування конституційних цінностей на сучасному етапі одним із таких людей, безперечно, був суддя Конституційного Суду України Павло Борисович Євграфов. Був і залишається, оскільки завдяки своїм доктринальним науковим працям, участі у формуванні правових позицій Конституційного Суду України його ім'я назавжди вписане в історію сучасного українського конституціоналізму.

Його погляди та підходи як вченого, державного діяча завжди варто не лише оцінювати з позицій сьогодення, а й брати до уваги ті історичні умови та реалії, в яких він жив, трудився і творив. Як на мене, жив і працював Павло Борисович у складні й одночасно романтичні часи змін. Для України це були роки становлення суверенної, демократичної, правової держави. Народившись у Москві, провівши дитинство на Полтавщині, а юність та молодість — на Харківщині, Павло Борисович був справжнім українським патріотом, надзвичайно інтелігентною, глибокою, порядною, високопрофесійною людиною з твердою правовою, державницькою позицією.

Познайомив мене з Павлом Борисовичем його земляк, кримчанин і мій колега по Центральній виборчій комісії В. Алсуф'єв. Мені, наймолодшому на той час члену ЦВК, Віктор Володимирович запропонував: «Поїдемо до Конституційного Суду України, познайомлю тебе з надзвичайною людиною, суддею П. Євграфовим». Із завороженим серцем і, що говорити, певним острахом переступила поріг його кабінету на Банковій, де тоді знаходилося приміщення Суду. З цього першого знайомства виникла і залишається зі мною на все життя величезна шана до Павла Борисовича, а тепер уже й до його світлої пам'яті. Доля розпорядилася так, що мала приємну нагоду ще не раз спілкуватися з ним і з робочих питань, і в приватному порядку — на відпочинку, родинами. В усіх ситуаціях це була людина честі та глибокої внутрішньої культури, порядності, носій енциклопедичних знань та інституційної пам'яті, правник найвищого ґатунку, людина, яка своє свідоме професійне життя віддала Україні. А ще — прекрасний сім'янин, чоловік, батько, дідусь.

Але повернемося до нашого першого знайомства. Та розмова, передусім, стосувалася спогадів земляків про Крим. Свого часу Павло Борисович очолював державно-правовий відділ Секретаріату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийшовши на цю посаду з науки на запрошення влади. Саме його наукова

діяльність і характер сформували можливість мати свою думку, спроможність і сміливість заявляти її публічно, дискутувати. Так було тоді, коли П. Євграфов застерігав Верховну Раду АРК від прийняття Акта про проголошення державної самостійності Республіки Крим від 5 травня 1992 року, який невдовзі було скасовано постановою Верховної Ради України. Так було тоді, коли Павло Борисович на засіданні парламенту Криму відкрито жорстко розкритикував тодішнього проросійського президента АРК Ю. Мешкова, презентуючи проект конституційного закону, яким розширювалися повноваження Верховної Ради АРК як представницького органу. Ще тоді, на початку 2000-х років, згадували ці події обидва кримчанина з великим болем, розуміючи, які проблеми породжували події 90-х років для Криму, для України на майбутнє.

П. Євграфов як теоретик права, як фахівець, який брав участь у розробленні Конституції України, як один з авторів Закону України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» був свого часу одним із категоричних противників автономії Криму, оскільки вбачав у ній загрозу територіальній цілісності України.

Тоді я вперше почула, що в Криму протягом тривалого часу складалася ситуація, за якої Україна втрачала свої позиції, важелі управління в економіці, соціальній сфері, науці через невігластво в питаннях державності. Павло Борисович стурбовано говорив про те, що коли політика відділена від моралі і права, це матиме згубні наслідки для суспільства й держави. Його позиція виявилася проорою.

Пригадалася мені та давня розмова, коли вже у 2016 році знайомилася з матеріалами юридичної спадщини судді П. Євграфова¹, де серед інших публікацій прочитала Записку щодо стану і найважливіших тенденцій розвитку політичного процесу у Криму та ролі у цьому Представництва Президента України в АРК, датовану 1995 роком. Аналізуючи основні параметри та напрями розвитку політичних процесів в Україні, в АРК і місті Севастополі, Павло Борисович, зокрема, писав: «Становлення і розвиток України як правової демократичної суверенної держави можливе лише за умов повної адекватності сутності теорії та практики державного і правового будівництва, закріплення власної моделі державності з одночасним скасуванням в існуючому державному устрої України політичних систем і форм влади, які дісталися їй у спадок (тобто — Кримська АРСР) від радянського типу держави, ленінського вчення про неї, а також про народовладдя та самовизначення націй»². «Хронічна нестабільність з моменту створення автономії Криму і станом на 15 листопада 1997 року стала невід'ємною рисою життєдіяльності на півострові, все більше і більше зачіпаючи державність та політичну систему України»³.

На основі цього аналізу вчений і державник П. Євграфов доходить висновку, що «...відсутність достатньо критичного ставлення до подій, які постійно викликали дестабілізацію обстановки в Криму, починаючи зі створення Автономної

¹ Євграфов П. Б. Юридическое наследие : в 2 кн. / П. Б. Евграфов ; сост. Е. А. Мольченко ; вступ. статьи: А. В. Петришина, Ю. В. Баулина, С. Орункаева. Харьков : Право, 2016. 592 с.

² Там само. С. 73.

³ Там само. С. 73–74.

Республіки і по теперішній час, призвело до повторення тих самих помилок» і дає свої подальші конкретні пропозиції; «...всі ці питання потребують глибокого науково-експертного опрацювання, узгодження з державним суверенітетом та територіальною цілісністю України як унітарної демократичної держави. У зв'язку з чим необґрунтованим є розділ проекту нової Конституції України “Автономна Республіка Крим”, положення, які містяться у ньому, щодо повноважень і компетенції автономії, їх співвідношення з вищими органами державної влади України»¹.

Глибокий підхід! Але ж якби влада, очільники України вмiли чути професіоналів! Якби прислухалися до позиції, проаналізували ситуацію ще тоді, на зорі новітньої незалежності Української держави, тримали б її у полі зору всі наступні роки, переконана, з великою ймовірністю сьогодні Україна могла б бути захищеною від війни, анексії території АРК та міста Севастополя.

Уже в ті часи, пропустивши не лише через розум, а й через власне серце і душу проблеми становлення Української держави, П. Євграфов порушував глибоке науково-етичне питання відповідальності, зокрема правознавців, юридичної освіти та науки за якість знань, досліджень і досягнень, за якість застосування юридичної науки у практичному політико-правовому державотворчому процесі. Цей аспект людиноцентричного підходу в українському політико-правовому процесі П. Євграфов пронесе крізь усю свою подальшу правничу і державницьку діяльність.

У червні 1997 року, вже маючи за плечима фундаментальні фахові знання, серйозний досвід державної служби, законотворчої діяльності, П. Євграфов досягає піку правничої професії — Верховна Рада України призначає його суддею Конституційного Суду України. На спеціальному пленарному засіданні Суду у жовтні 1999 року судді обирають Павла Борисовича заступником Голови Конституційного Суду України. Упродовж трьох років, що він виконував свої повноваження на цій посаді, істотно посилюється наукове та інформаційне забезпечення діяльності Суду, поповнюється фонд бібліотеки, започатковується видання збірника рішень і висновків Конституційного Суду України, розвиваються міжнародні зв'язки з органами конституційної юрисдикції інших країн. Згодом Ю. Баулін, Голова Конституційного Суду України (2014–2017 роки), присвячуючи статтю пам'яті колеги, напише теплі слова про ті часи.

Ерудований, справжній комунікатор фахового середовища. Людина, яка завжди прагне досконалості. Але справжнім пам'ятником Павлу Борисовичу Євграфову як судді-доповідачу Конституційного Суду України є 3 висновки з питань відповідності конституційним вимогам законопроектів про внесення змін до Основного Закону України, 12 рішень з питань конституційності законів та інших нормативно-правових актів, а також надання офіційного тлумачення положень Конституції і законів України, майже 40 процесуальних ухвал. Усі ці акти стали золотим фондом єдиного органу конституційної юрисдикції в нашій державі, що визнають колеги, судді Конституційного Суду України.

¹ Евграфов П. Б. Юридическое наследие : в 2 кн. / П. Б. Евграфов ; сост. Е. А. Мольченко ; вступ. статьи: А. В. Петришина, Ю. В. Баулина, С. Орункаева. Харьков : Право, 2016. С. 74.

Справді фундаментальним і в загальнотеоретичному контексті українського конституціоналізму, і у сфері практичного державо- і правотворення в Україні є, на мою думку, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, де Конституційний Суд України, зокрема, встановив:

«1. Положення частини другої статті 5 Конституції України “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України.

Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов’язковими.

2. Положення частини третьої статті 5 Конституції України “право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами” треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII.

Належне виключно народові право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене у будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами.

Положення частини четвертої статті 5 Конституції України “ніхто не може узурпувати державну владу” треба розуміти як заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об’єднаннями».

У цьому визначеному, на мою думку, класичному рішенні Конституційного Суду України Павло Борисович Євграфов як суддя-доповідач, а отже, і безпосередній автор проекту, його ідеологічного, правничого змісту та державотворчого потенціалу, проявився сутнісно як патріот, сповнений відповідальності, величі і поваги до народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади.

Сьогодні Української держави могло б бути набагато кращим, якби у вересні 2010 року Конституційний Суд України зберіг, як любив говорити суддя П. Євграфов, «дух і букву» свого рішення у справі про здійснення влади народом.

Ці спогади та роздуми висловлюю передусім для того, щоб усі ми, хто причетний тією чи іншою мірою до великої справи — формування сучасного українсько-

го конституціоналізму — завжди пам'ятали про тих, хто вже зробив свій вагомий внесок у його становлення, тим самим нагадуючи про велику особисту відповідальність кожного з нас.

Добра пам'ять світлій людині, справжньому патріоту України Павлу Борисовичу Євграфову! Теплі спогади про нього — завжди в моїй душі!

*Кандидат юридичних наук,
представник Президента України
у Конституційному Суді України (2007–2010 роки),
член Європейської комісії за демократію через право
(Венеційська Комісія) (2009–2013 роки)*

М. Ставнійчук